

Nüşabə İsmayıl xan qızı Babayeva¹⁶
**ÇAĞDAŞ TÜRK DİLİNDƏ SADƏ CÜMLƏNİN MƏQSƏD VƏ İNTONASIYAYA
GÖRƏ NÖVLƏRİ**

Giriş. Türk dilində cümlələr ayrı-ayrı cəhətlər nəzərə alınmaqla, müxtəlif prinsiplər əsasında təsnif edilir. Bunların bir qismi ümumi xarakter daşıdığı halda, bir qismi cümlələrin müəyyən hissəsinə şamil edilir. Məsələn, məqsədə görə bölgü bütün cümlələrə aid edilirsə, baş və ikinci dərəcəli üzvlərin iştirak edib-etməməsinə görə bölgü yalnız sadə, bağlayıcı vasitələrə görə bölgü isə yalnız mürəkkəb cümlələrə aid edilir. Ümumiyyətlə, türk dilində cümlələr, birinci növbədə, məntiqi-sintaktik üzvlənmə imkanlarına görə təsnif edilə bilər. Bu cəhət nəzərə alınmaqla dilimizdə olduğu kimi, türkcədə də bütün cümlələri üzvlənən və üzvlənməyən cümlələr olmaqla iki böyük qrupa ayırmaq olar. Üzvlənən cümlələr fikrin əsas ifadə vasitəçisi kimi çıxış edib, nitqimizin əsasını təşkil edir. Biz dillə bağlı bütün faktları məhz bu cür cümlələr üzərində araşdırırıq. Üzvlənməyən cümlələr isə dilimizdə müəyyən məqamlarda işlənsə də, üzvlənən cümlələr olmadan öz əhəmiyyətini itirir. Həmçinin cümlələrdəki məqsəddən asılı olaraq onların deyiliş xüsusiyyətləri, intonasiyası da dəyişir. Məsələn: *Ona hangi kitabları önerebilirsiniz? Burada olmadığı için birşey söyleyemem.* Bu cümlələrin deyilişində bir-birindən fərqli intonasiyadan istifadə olunur. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlələr dörd növə bölünür: a) nəqli cümlə; b) sual cümləsi; c) əmr cümləsi; ç) nida cümləsi.

Məqsəd və intonasiyaya görə cümlə növlərinin işlənmə xüsusiyyətləri

Nəqli cümlə. Nəqli cümlələrdə müəyyən bir hadisə, əşya, əlamət və s. haqqında məlumat verilir. Həm də bu məlumat adi təsviri yolla verilməklə yanaşı, həm də nəql olunur. Türk dilçiliyində nəqli cümlələr daha çox olumlu (təsdiq) və olumsuz (inkar) olaraq fərqləndirilir [2, s. 118]. Nümunələrə diqqət yetirək: *Çarşıya çıkan sokağın ağzı tıklım tıklımdı* (C.Dağcı). *Bu eski şeylerden şimdi çok uzaktayım* (A.H.Tanpınar).

Təsdiq xarakterli nəqli cümlələr türk dilində ismi və feili xəbərlə olmaqla fərqləndirilir. İsmi xəbərlə təsdiq cümlələrə aid nümunələrə diqqət yetirək: *Seniha'nın annesi her sözü tasdik eden kadınlardandı* (Y.K.Karaosmanoğlu). *Yüzü, bir umutsuzluk karanlığında idi* (Y.Kemal). *Torununuz ne de hamarat ve cana yakın.* (N.F.Kısakürek). *Bunlar konuşma sanatının şöhret kurmuş ustalarıdır.* (A.H.Tanpınar).

İsmi xəbərlə təsdiq cümlələrdə “var, yox” predikativlərinin də xəbər qismində işənməsi aktiv müşahidə olunur. Məs.: *Körfezde bizim Haliç suyunun soyu durgunluğu var* (F.R.Atay). *Hava güzel olduğu halde, ortalıkta bir hüzn vardı* (Ö.Seyfettin). *Arabaçları arasında hiç tanıdığı yoktu* (H.E.Adıvar).

B.Aktan ismi xəbərlə sadə nəqli cümlələri “isim-ek” (yəni sadə)və “kelime grubu+ek” (yəni mürəkkəb) xəbərlə olmaqla fərqləndirir [2, s. 116]. Məs.: *Gökyüzü yüksekti, maviydi.* (C.Dağcı) *Bu bir esintiden ibaretti.* (T.Buğra) *Tedirgin, heyecanlı bir hali vardı.* (M.Kutlu). *Yeni vali, tam tersine, hastalıklı bir adamdı.* (R.N.Güntekin) *Hayriye Hanım 'ın yüzü bu gece melekler gibi tatlı idi.* (R.N.Güntekin).

Türk dilçiliyində feili xəbərlə nəqli cümlələr də sadə və mürəkkəb olmaqla fərqləndirilir [2, s. 117]. Məs.: *sadə xəbərlə - Karşı kaldırımdaki karaltı pencerenin altına geldi.* (T.Buğra). *Bir zaman pek sefil olmuşum...* (R.N.Güntekin). *Parmaklarını alına götürüp çekti* (P.Sefa); *mürəkkəb xəbərlə - Karanlık az seyreلمişti* (C. Dağcı). *Belki ölünceye kadar da orada kalacaktı* (R.N. Güntekin). *Ben bu trenden vaktinden çok evvel adeta çölün ortasında inmiştim* (A.H.Tanpınar).

Feili xəbərlə təsdiq cümlələrə aid nümunələrə diqqət yetirək: *Osman, dalgın dalgın mırıldandı* (T. Buğra). *Arabacı dizginleri kasti* (T. Buğra). *Son arzusunu bu kadar üzüntü, bu kadar ıstırapla yerine getirdim* (R.N. Güntekin). *Vücutların bin bir alakasından çözülmüş bir oluvermişlerdi* (H.E.Adıvar). *Bu çatışmalar ifadelerini ideolojilerde buluyor* (C.Meriç). *Psikolojik telafi ile sembolleşme üç safhada gerçekleşir* (C. Meriç) və s.

Sual cümləsi. Sual cümləsi sual məqsədi ilə işlədilən cümlələrdir. Sual cümləsinin mahiyyəti belədir ki, “Danışan sual cümləsi vasitəsi ilə başqasından müəyyən bir məsələni öyrənmək, müəyyənləşdirmək, bir məsələyə aid onun münasibətini bilmək və s. istəyir” [1, s. 86]. Məsələn: *Demek b'itince evleneceksin?* (H.E. Adıvar). *Demek başımda tepinen eşek sendin?* (R.İlgaz).

Müasir türk dilində sual cümlələrinin müxtəlif yollarla yaranması qeyd olunur ki, bunlardan biri də dilimizdə sual ədatı kimi qəbul edilən -mı⁴ morfemidir. Türk dilçiləri bu morfemdən sual şəkilçisi kimi bəhs edirlər: *Okulun öğretmeni, hani şu çapkın Rum yok mu?* (R.H. Karay). *Öbürü yok mu?* (S. Çokum). *A, sakın haberiniz yok mu?* (Y.K.Karaosmanoğlu). *Bu dünyada senden başka akıllı yok mudur?* (K.Tahir). *İngiliz milletinin içkiye verdiği/para, kitaba verdiğinin kaç misli, hiç düşündünüz mü?* (C.Meriç). *Sen Peyami İzmir yolunda hala sararmış kağıtlara bakarak mı yürüyeceksin?* (H.E.Adıvar).

¹⁶ Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Ədəbiyyat və dillər kafedrasının müəllimi

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq türk dilində sual cümlələri sual intonasiyası ilə düzəlmir. Məsələn: *Mahmud niyə yatmamısan?* (Elçin) *Bəs niyə yatmamısan, Sofi?* (Elçin) *Sən Mahmudu tanıyırsanmı?* (Elçin) *Bəs qoca?* (Elçin) *Özgə nəyin var?* (İ.Şıxlı) *Sən ora nəyə getmişdin?* (İ.Şıxlı). Türk dilində bu vasitə, öncə də qeyd olunduğu kimi, sual ədatı ilə ifadə edilir: *Ders mi yapacağız, trafik memurluğu mu?* (R.İlgaz). *Sen bıçağı bu bilekle mi kullanıyorsun?* (R.İlgaz). Adi danışqda dilimizdə “Oxuyursan?”, “Sənsən?” və s. kimi cümlələr türk dilində “Okuyormusun?”, “Sənmisin” şəklində deyilir.

Türk dilində sual ədatı təkcə cümlə üzvlərinin sonunda deyil, ayrı-ayrı sözlərin içərisində də işlənə bilər. Bu təbii ki, aktuallaşma ilə bağlı olan məsələdir. Çünki bu ədatın qoşulduğu sözlər sual cümləsində xüsusi intonasiya – məntiqi vurğu ilə aktuallaşır. Azərbaycan dilindəki nümunələrdə bu fakt daha aydın müşahidə edilir. Məs.: *Sənmi sabah bizə ananla gəlirsən? Sən sabahmı bizə ananla gəlirsən? Sən sabah bizəmi ananla gəlirsən? Sən sabah bizə ananla gəlirsənmi?*

Bu ünsiyyət faktı müasir türk dilində də öz işləkliyi ilə seçilir:

Hiç topa tutmadan hücum mu edecegiz? (Ö.Seyfettin).

Ölmekten korkmamak askerlerin nefsinə mi münhasırdır? (H.E.Adivar) (yer tamlayıcısı önəmli)

Bu kadın da mı bu ana da mı yalan söylüyor? (P.Sefa) (özneönəmli)

Sen yine eve gidip, odana tikiş, sigara sarhoşluğu mu yapacaksın? (P.Sefa)

Türk dilinin sual cümlələrində sual intonasiyasını qüvvətləndirmək məqsədi ilə *peki, meğer, yani, ki...* kimi sual ədatlarından da istifadə edilir. Bu sual ədatları sual cümlələrinin bütün növlərində işlənə bilər. Məs.: *Peki sonra ne oldu? Meğer seni tanı mıyordum? Bilmiyorsun yani? Nereden bulabilirim ki?* və s. Sual əvəzlilikləri ilə əmələ gələn sual cümlələri müasir türk dilində də fəal işlənilir. Bu, sual cümlələrinin ən çox işlənən növüdür. Belə cümlələr sual əvəzliliklərinin köməyi ilə əmələ gəlir. Türk dilçiliyində sual əvəzlilikləri ilə düzələn sual cümlələri aşağıdakı formada qruplaşdırılır:

a) Sifətin sualları (soru sıfatları) ilə qurulan sual cümlələri: *Çifte çınarlar kim bilir kaç yüz yaşındadır.* (M.Mutlu) *Bu saatte ne işi var banyoda?* (P.Sefa). *Kaç kişi var bizimkilerde?* (C. Dağcı) *Hangi zafer Akif'in, hangi zafer?* (T. Buğra).

b) Zərfin sualları (soru zarfları) ilə qurulan cümlələr: *Niçin bana teklif etmediniz?* (R.N. Güntekin). *Tosun, ne zaman ve nasıl çıkacaktı?* (H.E.Adivar). *Bu kız bana neden böyle yapar?* (Y. Kemal). *Elimize fırsat geçtiği zaman niye çalmadık?* (R.N.Güntekin).

c) Əvəzliyin sualları (soru zamirleri) ilə qurulan cümlələr: *Bu kahvenin adresini kim vermişti?* (A.H. Tanpınar). *Ne oldu Seyfi? Ne düştü?* (M. Mutlu).

ç) Sual ədatları ilə qurulan cümlələr: *Öyle ya, hani köyün içinde kocakarı ağıtları?* (K. Tahir) *Acaba, Kolordu seyyar hastanesi buraya yakın mı?* (H.E. Adivar) *Bu sinsi adam acaba Canan ile Lami 'nin münasebetlerini biliyor mu?* (P. Sefa) *Acaba bir medeniyetin gurubuna mı şahit oluyorduk?* (C. Meriç). A.N.Baskakov türk dilində sual cümləsinə bənzər sual cümlələrindən (soru cümləsi benzeri soru cümlələri) də danışır və onları iki qrupa ayırır [4, s. 31]: a) forma baxımdan sual cümləsi və cümlənin məzmununa görə məlumat xarakterli olan ritorik sual cümləsi; Məs.: *O bunu yapacak mı? – Yapmaz olur mu?* Və ya mesaj ötürən ritorik sual: *Bize bugün kimler gelmedi kimler?* b) “dolayı anlatımda soruyu nakleden dolayı soru” cümlələri; Məs.: *O bana kimi olduğumu sordu. Ben ona gelip gelmediğini sordum.* Əmr cümləsi. Əmr, xahiş, nəsihət, məsləhət, rica və s. bildirən cümlələrə əmr cümləsi deyilir. Əmr cümlələrinin ifadə etdiyi mənalara içərisində əmr mənası daha əsasdır. Daha doğrusu, əmr cümlələrində əmr mənası daha qabarıq şəkildə təzahür edir. Məsələn: *Murat sus lütfen.* (M. Mutlu). *Odaya götürün yatsın.* (R.H.Karay) *Şimdi varın gönlünüzce yaşayın.* (T. Buğra). *Yüzünü bu tarafa dön!* (Ö.Seyfettin).

Əmr cümlələrinin bir qismi də xahiş, rica, müraciət bildirir: Xahiş bildirən əmr cümlələri. Məs.: *Hasan, beni arkadaşların içerisinde utandırma. İzin verin, ben hall edeyim.*

Müraciət bildirən əmr cümlələri; Məs.: *Siz burada bekleyin, ben alırım. Kurban olum, yapma, babasına ne söylerim.*

Əmr cümlələri həm də öyüd, nəsihət, məsləhət, təskinlik bildirir. Məsləhət bildirənlər; Məs.: *Bak, bak o gözlere, iyice bak ve kendinden gitme. Sakin ol, sakin ol! Kendine gel!* Öyüd, nəsihət bildirənlər: *Yarın gelsin, biz yardım ederiz və s.*

N.A.Baskakov nida cümlələrindən (“ünlem modalitesi”) bəhs edərkən əslində bəzi əmr cümlələrində müəyyən dərəcədə emosional və hissi amillərin olduğunu da bildirir. Müəllif qeyd edir ki, “əmr nida cümlələri ən yayılmış nida cümlələridir. Bunlar əmr, rica, istək, nə isə etmək zərurəti və s. ilə müşayiət olunur. Bu cür cümlələrdə xəbər feilin əmr, arzu, vacib və şərt şəkillərində olur [4, s. 31]. Məs.: *Öğütlerimi unutma ha! Baksana! Ha göreyim size çocuklar! A kardeşim, bu işi yapmalıydınız! Hey gidi günler hey, size dört gözle arıyoruz!”*

Əmr cümlələrinin xəbərləri, əsasən, feilin əmr forması ilə ifadə olunur. Bu cümlələr hər üç şəxsə aid ola bilər. Ancaq daha çox II şəxsə müraciət olunur. Ona görə də əmr cümlələrinin xəbəri çox vaxt II şəxsə yönəldilir. Məs.: *Çıkarın odadan bu ahlaksız! Bir daha oğlumun kalbini kırsan, karşıma çıkma!*

Bəzən xəbəri feilin əmr forması ilə deyil, başqa formaları ilə ifadə olunan cümlələr dolayısı yolla əmr mənasını bildirir. Belə cümlələr zahirən əmr cümlələrinə oxşamasalar da, əmr cümləsinin mənasında

olurlar. Bu mənada bəzən əmr cümlələri məsdərlərdən, məsdər tərkiblərindən ibarət olur [1, s. 99]. Türk dilçiliyi bununla bağlı qeydlər verməsə də, Azərbaycan dilçiliyində bu mövqeyi əks etdirən fikirlər vardır.

Əmrin əsas xüsusiyyəti onun qısa olması ilə bağlıdır. Ona görə də feil olmayan ayrı sözlər, birləşmələr, hətta xəbəri olmayan azsözlü yarımçıq cümlələr, söz-cümlələr əmr cümləsi ola bilər: *İleri, ileri! Karşıya, karşıya! Dikkat, dikkat!*

Əmr cümlələrində *bak, gör, gel*, və s. ədatlardan istifadə etməklə əmr cümləsinin mənasını daha da qüvvətləndirmək olur: *Gör sana nələr yapacağım! Bak bakalım, fiyatı kaç lira? Gel kebabçıya birlikdə gidelim!* Əmr cümlələri ədatlar olmadan da işləyə bilər. Ona görə də bəzən əmr cümlələrini ədatlı və ədatsız əmr cümlələri kimi də adlandırırlar.

Nida cümlələri. Öncəliklə onu qeyd edək ki, dilin lüğət tərkibində özünə mühüm yer tutan sözlərin bir qismi nidalarlardır. Bu sözlər türk dilində “ünlem”, Azərbaycan dilində isə “nida” adlanır. Nida sözü ərəb sözü olub, Z.Korkmazın dediyi kimi “ün” – səs deməkdir [8, s. 145]. Azərbaycan dilində də səs mənasını itirmədən işləyə bilər. Bəzən bu nitq hissələrindən insan nitqinin başladığı qeyd olunur, bəzən diqqətdən kənar qalır, bəzən heç söz hesab edilmir, bəzən köməkçi nitq hissələrinin içərisində, bəzən ədatların, yamsılamaların içərisində verilir. Bir çox hallarda xüsusi nitq hissəsi kimi də təsnif edilir. Türk dilçiliyində isə köməkçi nitq hissəsi kimi təqdim olunur və nida cümlələrinin qurulmasının əsas komponenti kimi göstərilir. Nidalar kimi, nida cümlələri də hiss, həyəcan bildirir. Ancaq hər iki kateqoriyanı bir-biri ilə eyniləşdirmək də doğru olmaz: çünki nidalar morfoloji, nida cümlələri isə sintaktik kateqoriyadır. Təbii ki, nidadada nida cümlələrinə hiss-həyəcanların transformasiyası və ötürülməsi də şübhə doğurmur. Məsələn: *İlk hedefiniz Akdenizdir: İleri!* (M.K.Atatürk). *Hıh! Şurdan. hürdan toplanmış çeteler memleketi kurtaracaklar ha!* (S.Çokum). *Aaa! Ben Kerim Bey sanmıştım! Affedersiniz!* (K.Tahir). *Oy oy oy! Vuruldum anam anam oy!* (T.Apaydın). *Vah zavallı akılsızlar, cadıdan mı kaçmak istiyorsunuz.* (H.R.Gürpınar). *Yok yok şöyle rahatça oturun ki ben de sizi misafir etmenin tadını rahatça duyayım. Ha şöyle.* (T.Buğra). *Sonunu da “Duyduk duymadık demeyin haaaa!...” diye bir kuru sıkı ile uzata uzata bitiriyordu.* (F.Baykurt). *Hele şükür! Bu günlük bu sevinç yeter bana.* (T.Oflazoğlu). *Ah, bazen düşünmekten kafam çatlayacak sanıyorum.* (E. Işınsoy).

Nəqli cümlələrdən əmələ gələn nida cümlələri. Məsələn: *Ne ben Leyla ne sen Mecnun değiliz! Bilmiyorum!*

Əmr cümlələrindən əmələ gələn nida cümlələri. Məsələn: *Sakin ol! Acele etme! Gelin, siz de misafir olun! Haydi koşun!*

Sual cümlələrindən əmələ gələn nida cümlələri. Məsələn: *Meğer beni tanımıyormusun?! Birader, neden milleti rahat bırakmıyorsun?!*

Nida cümlələrinin məna incəlikləri. Nida cümlələri məna incəliklərinə, emosional münasibət ifadə etmələrinə, intonasiyalarına görə də bir-birindən fərqlənirlər. Məsələn:

a) Sevinc və mehribanlıq hissi ifadə edənlər: *Allah mutlu mesut etsin!*

b) Kin və qəzəb hissi ifadə edənlər: *Konuşma, ihtiyar! Yemin ederim, delidir bu!*

c) Təəssüf, eləcə də qəm, kədər hissləri bildirən nida cümlələri: *Yazık kız! Çaresiz kız!*

Nida cümlələrinin bir qismi təbrik, alqış, sağlıq, istək və s. mənalarını ifadə edir. Məsələn: *Bayramınız kutlu olsun! Allah rahmet eylesin!*

Nidaların köməyi ilə əmələ gələn nida cümlələri. N.A.Baskakov türk dilində işlənən nida cümlələrinin leksik və qrammatik özəlliklərindən də əhs edir. Müəllif leksik özəllikləri belə ümumiləşdirir [4, s. 32-33]:

a) Hiss və duyğuları açıq şəkildə ifadə edən nida və yamsılamalardan düzələnlər: nidalar – *A! Ey! Haydi! Pöh, pöh! Vay! Yamsılamalar – Çat-çat! Vız-vız! Məs.: Vay bacaklarım! Çat kap! Beklenmedik bir misafir...*

b) “Ne” sual əvəzliyinin nida funksiyasında işlənərək “ne biçim” mənasına gəlməsi: *Ne tembel adamsın! Ne güzel tesadüf!*

c) Nida funksiyasına bərabər, daha çox ərəb mənşəli, leksik mənadan məhrum olmuş sözlər də türk dilində nida cümləsinin qurulmasında iştirak edir: *Aman, uçurum kenarındasın! Maaşallah, hoş geldiniz! Esteğfurullah, efendim!*

ç) Türk dilində cümlədə nida mahiyyəti (ünlem modalitesi) daşıyan bir neçə isim səslənmə (çağırış) formasına görə nida cümlələrində iştirak edir: *Abi, gel buraya! Ayol! Yarabbi, sen bilirsin halimizi!*

d) Əmr formasında qəlibləşmiş bəzi feil şəkilləri nida cümlələrinin qurulmasında müşahidə edilir: *Sakin, bunu yapmayın! Yaşasın hürriyyət! Defol karşımızdan!*

e) Mənası müəyyən ölçüdə emosional məzmun ifadə edən isim, sifət, zərf kimi əsasən tək məna bildirən bəzi leksemlər nida-söz olaraq cümlədə işlənir: *Ateş! Dikkat! Tehlikeli maddeler! İmdat! Acayip! Yavaş-yavaş!*

Nidaların ədatların içərisində verilməsinin əsas səbəblərindən biri kimi hər iki nitq hissəsinin subyektiv münasibət, nitqdə qüvvətləndirmə mənası yaratmasıdır. K.Hacıyev bəzi nidaları əsassız olaraq ədatlar kimi əsas nitq hissələrinə bağlanmasına etiraz edərək deyir ki, heç bir əsas gətirmədən bu fikri

söyləmək uyğun deyildir. Ümumilikdə nidaların müstəqil mənalı sözlərdən əmələ gəldiyini söyləmək düzgün deyildir. Çünki ümumi dilçilikdə mövcud olan belə bir fikir artıq sabitləşmişdir ki, cəmiyyətin lap ilk formalaşma dövründən dil həm hissi, həm də əqli-intellektual şəkildə təşəkkül tapmışdır” [7, s. 65].

Nəticə. Bütün bunlardan çıxış edərək demək olar ki, həm türk, həm də Azərbaycan dilçiliyində cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərindən bəhs olunur. Və hər iki türkcənin bənzər sintaktik quruluşu onu deməyə əsas verir ki, bu dillərdə işlənən həmin cümlə növləri müəyyən spesifik və üslubi cəhətlər nəzərə alınmazsa, demək olar ki, oxşardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 422 s.
2. Aktan B. Türkiyə Türkçesinin Söz Dizimi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2009, 188 s.
3. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990, 617 s.
4. Baskakov A.N. Çağdaş Türkçədə Cümle. Çeviren: O.S.Karaca. Ankara: TDK, 2017, 172 s.
5. Bilgegil M. K. Türkçe Dil Bilgisi. İstanbul: Dergah yayınları, 1982, 389 s.
6. Dizdaroğlu H. Tümcebilgisi. Ankara: TDK, 1976, 525 s.
7. Hacıyev K. Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri. Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 162 s.
8. Korkmaz Z. Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: TDK, 2003, 450 s.
9. Korkmaz Z. Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3 Baskı, Ankara, 2009, 1146 s.
10. Кононов А.Н. Современный русский язык. Лексика, фонетика, словообразование, морфология. Москва: Высшая школа, 1976, s. 342
11. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1938.

Açar sözlər: türk dilləri, sintaktik quruluş, Türkiyə türkcəsi, sadə cümlə, cümlə növləri.

Keywords: Turkic languages, syntactic structure, Turkish language, simple sentence, sentence types.

Ключевые слова: тюркские языки, синтаксическая структура, турецкий язык, простое предложение, типы предложений.

Xülasə

Azərbaycan və türk dilçiliyində cümlələr ayrı-ayrı cəhətlər nəzərə alınmaqla, müxtəlif prinsiplər əsasında təsnif edilir. Bunların bir qismi ümumi xarakter daşıdığı halda, bir qismi cümlələrin müəyyən hissəsinə şamil edilir. Məsələn, məqsədə görə bölgü bütün cümlələrə aid edilirsə, baş və ikinci dərəcəli üzvlərin iştirak edib-etməməsinə görə bölgü yalnız sadə, bağlayıcı vasitələrə görə bölgü isə yalnız mürəkkəb cümlələrə aid edilir. Ümumiyyətlə, hər iki türkcədə mövcud olan cümlələr, birinci növbədə məntiqi-sintaktik üzvlənmə imkanlarına görə təsnif edilə bilər. Bu cəhət nəzərə alınmaqla türkcədəki bütün cümlələr üzvlənən və üzvlənməyən cümlələr olmaqla iki böyük qrupa ayrılır. Üzvlənən cümlələr fikrin əsas ifadə vasitəçisi kimi çıxış edib, nitqimizin əsasını təşkil edir. Biz dillə bağlı bütün faktları məhz bu cür cümlələr üzərində araşdırırıq.

Müasir türk dilində sadə cümlənin müxtəlif növləri geniş şəkildə işlənir ki, məqalədəki bu rəngarəngliyin birmüəyyən hissəsi tədqiq olunur. Araşdırmadan o qənaətə gəlinir ki, həm türk, həm də Azərbaycan dilçiliyində cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərindən ətraflı bəhs olunur. Və hər iki türkcənin bənzər sintaktik quruluşu onu deməyə əsas verir ki, bu dillərdə işlənən həmin cümlə növləri müəyyən spesifik və üslubi cəhətlər nəzərə alınmazsa, demək olar ki, oxşardır.

Types of Simple Sentences in Modern Turkish Language According to Purpose And Intonation Summary

In Azerbaijani and Turkish linguistics, sentences are classified based on different principles, taking into account different aspects. While some of them are general in nature, some of them apply to certain parts of sentences. For example, if the division according to purpose applies to all sentences, the division according to the presence or absence of primary and secondary members applies only to simple sentences, and the division according to connecting means applies only to complex sentences. In general, sentences existing in both Turkic languages can be classified primarily according to their logical-syntactic membership possibilities. Taking this aspect into account, all sentences in Turkish are divided into two large groups: membered and non-membered sentences. Membered sentences act as the main means of expressing ideas and form the basis of our speech. We examine all the facts about the language precisely on such sentences.

Various types of simple sentences are widely used in modern Turkish, so a certain part of this diversity is studied in the article. The study concludes that both Turkish and Azerbaijani linguistics discuss sentence types according to purpose and intonation in detail. And the similar syntactic structure of both Turkic languages gives reason to say that the sentence types used in these languages are almost similar, if certain specific and stylistic aspects are not taken into account.

Типы простых предложений в современном турецком языке по цели и интонации Резюме

В азербайджанском и турецком языкознании предложения классифицируются по разным принципам, с учетом разных аспектов. В то время как некоторые из них носят общий характер, некоторые из них применяются к определенным частям предложений. Например, если деление по

цели применяется ко всем предложениям, то деление по наличию или отсутствию главных и второстепенных членов применяется только к простым предложениям, а деление по связующим средствам применяется только к сложным предложениям. В целом предложения, существующие в обоих тюркских языках, можно классифицировать в первую очередь по их логико-синтаксическим возможностям членства. Принимая во внимание этот аспект, все предложения в турецком языке делятся на две большие группы: членские и нечленские предложения. Членские предложения выступают в качестве основного средства выражения мыслей и составляют основу нашей речи. Мы рассматриваем все факты о языке именно на таких предложениях.

Различные типы простых предложений широко используются в современном турецком языке, поэтому определенная часть этого разнообразия изучается в статье. В исследовании делается вывод о том, что как турецкое, так и азербайджанское языкознание подробно рассматривает типы предложений по цели и интонации. А схожая синтаксическая структура обоих тюркских языков дает основание говорить о том, что типы предложений, используемые в этих языках, почти схожи, если не принимать во внимание некоторые специфические и стилистические аспекты.

Rəyçi: Prof. A.Abbasov